

Список використаної літератури

1. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. : [навч. посіб.] / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
2. До 130-річчя від дня народження І. І. Огієнка (1882–1972) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sofiynist.donntu.edu.ua/kalendar/2012/january/ogienko.html>
3. Жулинський М. Г. Передмова / М. Г. Жулинський // Тимошик М. С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, редакторській та видавничій діяльності : монографія / М. С. Тимошик. – К. : Заповіт, 1997. – С. 5–6.
4. Іларіон, митрополит. Книга нашого буття на чужині / Іларіон (Іван Огієнко). – Вінніпег : Українське Наукове Богословське Товариство, 1956. – 170 с.
5. Ісаєвич Я. Українознавство – україністика – українські студії: термінологія, обсяг, суспільний контекст / Ярослав Ісаєвич // Покликання університету : зб. наук. пр. / відп. ред. О. Гомілко. – К. : РІА «Янко» ; Веселка, 2005. – С. 266–278.
6. Каревин А. Долгий путь Ивана Огиенко [Электронный ресурс] / Александр Каревин. – Режим доступа : <http://telegrafua.com/social/12683/>
7. Крисаченко В. С. Україна: природа і люди / В. С. Крисаченко, О. І. Мостяєв. – К. : НІСД, 2002. – 492 с.
8. Масенко Л. Т. Мова і політика / Л. Т. Масенко. – К. : Соняшник, 1999. – 100 с.
9. Піскун В. Українознавство в системі вищої освіти України: проблеми, підходи, перспективи / В. Піскун // Українознавство в системі вищої освіти : зб. наук. пр. – К. : ВГІ НАОУ, 2001. – С. 5–13.
10. Тимошик М. С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, редакторській та видавничій діяльності : монографія / М. С. Тимошик ; передм. М. Г. Жулинського. – К. : Заповіт, 1997. – 231 с.

Статтю подано до редколегії
10.09.2012 р.

УДК 165.9

С. С. Пхиденко – кандидат філософських наук, професор кафедри філософії та релігієзнавства Волинського національного університету імені Лесі Українки

Логіко-філософські аспекти комунікаційних процесів в індійському брахманізмі і буддизмі*

Роботу виконано на кафедрі філософії та релігієзнавства ВНУ ім. Лесі Українки

Статтю присвячено аналізу логіко-філософських аспектів комунікаційних процесів на прикладі повчань давньоіндійської даршани нья і пізнього буддизму. Висловлено думку, що теоретичні основи кумутативної логіки були закладені у Стародавній та Ранньосередньовічній Індії та забезпечували належний рівень гносеологічних, епістемологічних, евристичних, логіко-семантичних функцій комунікації.

Ключові слова: комунікація, види комунікації, логічні механізми комунікаційних процесів, комунікативна логіка, комунікативний умовивід (амумана), логічні причини поразки під час дискусійної комунікації.

Пхиденко С. С. Логико-философские аспекты коммуникационных процессов в индийском брахманизме и буддизме. Стаття содержит анализ логико-философских аспектов коммуникационных процессов на примерах учений классической даршаны нья и позднего буддизма. Обосновывается мысль, что теоретические основы коммуникативной логики были заложены в Древней и средневековой Индии с целью обеспечения надлежащего уровня гносеологических, эпистемологических, эвристических, логико-семантических функций коммуникации.

Ключевые слова: коммуникация, виды коммуникации, логические механизмы коммуникационных процессов, коммуникативная логика, коммуникативное умозаключение (амумана), логические причины поражения в ходе дискуссионной коммуникации.

© Пхиденко С. С., 2012

* Стаття заснована на матеріалах виступу на Міжнародному науково-практичному семінарі «Проблеми комунікації у параметрах соціокультурної ідентичності» 23 березня 2012 р. (м. Луцьк).

Phidenko S. S. Logico-Philosophical Aspects of Communication Processes in the Indian Brahmanism and Buddhism. The article analyzes the logical and philosophical aspects of communication processes with examples of classical teachings Nyaya darshan and later Buddhism. Substantiates the idea that the theoretical basis of communicative logic were laid in ancient and medieval India to ensure an adequate level of epistemological, heuristic, logical-semantic functions of communication.

Key words: communication, types of communication, logical mechanisms of communication processes, communication logic, communicative inference (amumana), logical reasons for the defeat in the discussion of communication.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історія логіки як науки про мислення є основою для виміру її нинішнього і майбутнього стану. Постійне звертання до історичного є передумовою логічного методу. Передусім логічне осягнення історичного минулого і свого власного, і духовно-культурного шляху і надбання людства виступає єдиним можливим засобом аналізу й синтезу історії як об'єкту логічного пізнання.

Історія науки та й самої логіки засвідчує, що наука про мислення є однією з найдавніших. У такому сенсі логіка є глибоко історичною і збагнути її роль і значення можливо лише в контексті історії. Незважаючи, що її серцевину складають усталені форми, закони і правила мислення, логіка менш за все нагадує щось довершене і закріплене. Вона, можливо, як жодна інша наука відчуває на собі плин часу, постійну потребу самовдосконалення. Така особливість її розвитку зумовлена тим місцем, яке вона посідає у складній системі наук – місце науки про закони, форми і правила мислення, науки, без якої не може обійтися жодна наука.

Логіка у її класичній і посткласичній формах була і залишається надалі як поліфункціональна наука. Її класичні функції: гносеологічна, епістемологічна, логіко-семантична та інші – лишаються актуальними і надалі. Водночас у сучасних умовах посилюються культурологічні функції логіки. На думку В. С. Біблера, на заміну «логіки пізнання» приходять «логіка культури». Причина такої заміни полягає в тому, що епіцентр усього людського буття зміщується до полюсу культури [1, 3]. Загалом слід погодитись із можливим посиленням такої функції науки про мислення в майбутньому, особливо, коли брати до уваги розширене тлумачення феномену культури.

Предметом і метою нашого дослідження є комунікаційна функція логіки, яка є такою ж старожитною і класичною. Історико-культурологічним фоном для аналізу тези про визначальну роль логічних механізмів усіляких актів комунікації слід обрати старожитну і середньовічну Індію хоч би з тих міркувань, що ця проблема, по-перше, досліджена недостатньо. По-друге, навряд чи можна відшукати в історії логіки і філософії такий бурхливий сплеск у розвитку людської думки у вигляді поєднання логіки і культури, який відбувся в першу половину індійського середньовіччя. Надзвичайно важливу роль у цьому зіграв аналіз логічних засад і механізмів культурологічних комунікацій.

Одними з перших, хто розпочав дослідження логічних і граматичних основ комунікації, були філософи-логіки з Індії. Це є незаперечний факт. А тому є несповна коректною точка зору деяких дослідників, які стверджують, що механізми комунікаційних процесів по-справжньому було відкрито лише у ХХ ст. Паралельно до творчості буддистів та брахманів і незалежно від них логічні засади комунікації розробляв Арістотель. Згодом його вчення із цього питання не лише прокоментував, а й розвинув середньовічний арабський філософ аль-Фарабі. До цієї проблеми доклали свої творчі зусилля філософи нового часу Бекон, Декарт, Лейбніц, Кондільяк та ін.

Дійсним є й той факт, що теоретичні основи еротетичної логіки було розроблено з початку 30-х рр. ХХ ст. Предметом такої логіки стали мислительні процеси в ситуації «питання – відповідь», дослідження семантичних, синтаксичних і прагматичних характеристик, розкриття логіко-гносеологічної природи питань і відповідей як специфічних пізнавальних форм та їх роль у формуванні культурологічних процесів.

Активну участь у формуванні і розв'язанні проблем еротетичної логіки брали К. Айдукевич, А. Прайора, Т. Кубінський, Я. Хантукка, Н. Белнап і Т. Стіл, М. Бахтін, Є. Войшвілло, В. Біблер, Ю. Петрова, В. Беркова та ін. Їхні дослідження спрямовувались у цілому на з'ясування логіко-лінгвістичної, а також логіко-гносеологічної конотації питань і відповідей, яка й зумовлює внутрішні механізми комунікації. Поставлено і проінтерпретовано проблеми нових підходів до логіки комп'ютерного діалогу.

Водночас нас не може не цікавити питання історико-філософського дослідження логічних механізмів комунікаційних процесів. Особливо багата на них філософія і логіка стародавньої та середньовічної Індії. У цей час рідко хто з відомих мудреців брахманізму, буддизму і джайнізму обходив осторонь проблеми комунікацій, не досліджував їхні логічні механізми. Найбільшу увагу концентрували навколо таких видів комунікації, як виступ, промова, дискусія, доктрина, діалог у

формі «питання–відповідь» тощо. Найбільше зусиль доклали до глибокого аналізу логічних механізмів комунікаційних процесів такі мислителі, як найяки Готама, Ватсьяяна, Уддйотакара, буддисти Васубандху, Асанга, Нагардтуна, Дігнага, Дхармакірті, Дхармоттара, ведантисти Шанкара, Романуджі, мімансаки Шабара, Кумаріла, Прабхакара, джайністи Махавіра, Умасваті та ін.

Що характерно, їхня надто результативна логіко-філософська творчість на відміну від греків не мала абстрактний характер. Вона була успішно спрямована на вирішення практичних питань, пов'язаних із формуванням релігійних доктрин, моральним удосконаленням, спасінням і пробудженням людини через удосконалення логічного мислення. Геній індусів-мудреців дійшов такої думки і успішно працював у цьому напрямі. Практика релігійно-культурологічних комунікацій ставила замовлення перед філософами на предмет формування, розвитку й удосконалення мислення, а логіка як одна з найпопулярніших філософських наук того часу, розвиваючись сама, мусила розробляти логічні механізми комунікаційних процесів. У такий спосіб формувалося замкнене коло причини і наслідку, в якому причиною виступало замовлення практики духовно-культурного життя, а наслідком була мотивуюча і спонукальна сила, спрямована на удосконалення логічного мислення. Розвиваючи логічні механізми комунікаційних актів, логіка рухала саму себе уперед.

Як наслідок, філософська творчість індійських мислителів переповернена численними логічними трактатами, багатими за змістом і великими за обсягом. Майже всі видатні філософи різних шкіл і течій змогли прославитися завдяки своїй успішній і оригінальній творчості саме в галузі логіки. Однією з найпопулярніших тем були пошуки логічних, гносеологічних і психологічних механізмів усіляких комунікацій. Передусім їх цікавили логічні правила і види різних дискусій як форм розвитку знань, логічна природа питання як форма мислення та відповіді, адекватної цьому питанню, особливості та види діалогів як найбільш поширених актів комунікації, а також монологу. Особлива увага приділялася таким логічним механізмам комунікації, як сприйняття, порівняння, аналогія, сумнів і достовірність в істинності, інверсія, контраверса, авторитетне, або й священне слово, умовивідне мислення як найважливіший логічний чинник будь-якого акту комунікації. Уміння застосовувати ці та інші механізми забезпечувало бажаний ефект комунікаційного акту, оцінки його результатів із точки зору істинності, коннотативності.

Говорячи про значення логіки в забезпеченні механізмів комунікаційних актів, не потрібно недооцінювати роль таких наук, як граматики, яку шанували з найдавніших часів. Уже в упанішадах її називали «царицею наук», а також риторикою. Адже будь-який акт комунікації, наприклад діалог, міг відбутися лише за умови застосування щонайменше двох речей: мовно-граматичного виразу, а також логічного мислення. Поважаючи граматику, індуси віддавали перевагу логіці, оскільки в акті комунікаційному, як от у діалозі, відбувався обмін не красивими словами, а мисленням, поняттями у формі слова.

Досліджуючи логічні вчення індусів, потрібно взяти до уваги, що у філософських школах різних течій найчастіше домінувала логіка як наука про істинне пізнання і логічне мислення. Жодна школа не обходила осторонь цих проблем. Проте історія індійської логіки засвідчує, що найбільше уваги логіко-гносеологічним питанням приділялося в брахманській школі ньяя (саме слово «ньяя» означає логіка, умовивід, логічний дискурс), а також у буддійських школах, які ґрунтувалися на логічному вченні Васубандху (вайбхашіки, саутрантики, а згодом і йогачари) й Нагарджуни (мадх'ямаха), дещо пізніше – Дігнаги і Дхармакірті (віджнянавада). Заслуговує на увагу також лікарський трактат «Чарака-самхіта», у якому поставлено і розроблено цілком логічні питання, зокрема пов'язані з логічними механізмами комунікаційних актів.

Досліджуючи поставлені проблеми, слід узяти до уваги той факт, що з якісного боку логіка таких шкіл, як ньяя, міманса, санкхья, вайшешика, буддійських – вайбхашіка, а також джайністи – це були школи, що визнавали реальне існування світу, а їхні логічні учення мали реалістичний характер. На відміну від них, буддійська мадх'ямаха, віджнянавада свої логічні теорії ґрунтували на ідеалістичних засадах, заперечуючи існування реального об'єкта пізнання. Інакше кажучи, варто розуміти, що логічне вчення в Індії мало не єдину, а строкату палітру. Звісно, що і їхній вплив на комунікаційні форми був далеко неоднаковим.

Заслуговує на підвищену увагу логічна творчість школи ньяя, яка здійснила чи не найбільший внесок у розвиток логіки в середньовічній Індії. Міфічний засновник цієї школи Готама (Гоатама, Гаутама, Акшапади) у своїй праці «Ньяя-сутри» заклав основи логічного вчення школи. Детальну інтерпретацію доробок і коментар на ці сутри здійснив Ватсьяяна (III ст. н. е.) у своєму трактаті «Ньяя-бхаш'я». Учення Готами–Ватсьяяни отримало інтенсивну критику з боку буддійських логіків, які розглядали найяків не стільки опонентами, скільки конкурентами в галузі логіки. Війна серед

дослідників різних точок зору, яка тривала кілька століть, виглядала як один із найтриваліших діалогів, який серйозно вплинув на вдосконалення логічних учень з обох боків. Це був справжній тривалий комунікаційний акт у формі агресивного діалогу, побудований за всіма правилами логічного спору, в якому було використано з обох боків найбільші досягнення логіки того часу. Предметами дискусії дуже часто ставали самі форми комунікації, особливо їхні логічні механізми. А ще більше цей кількостолітній науковий діалог сприяв удосконаленню обох логік на рівні високої філігранності, чіткості, ясності і досконалості.

Згідно з концепцією Готами–Ватсьяяни, у процесі комунікаційних актів визначальну роль відіграють *слово* і *смысл*. Вони є головним інструментарієм будь-якої комунікації. «Слово – те, за допомогою чого передається, тобто означається, пізнається *смысл*» [2, 152]. Якщо пізнавальний акт є невербалізований, то комунікація може здійснюватися лише за допомогою слова. Щодо цього Ватсьяяна зазначає: «...вербалізація відсутня при [безпосередньому] пізнанні об'єкта і [спостерігається] лише при комунікації» [2, 153 (I.1.4)]. Вербалізація не просто спостерігається, вона є необхідним засобом здійснення комунікаційного акту, наприклад бесіда, основна мета якої – пошуки істини, досягнення порозуміння, передача інформації.

Основним видом комунікації, як це виглядає із сугр Готами і Ватсьяяни, є дискусія. Вона поділяється на три види: диспут, софістика і еристика [2, 153 (I.2.1)]. «Диспут – це [дискусія, яка веде] до прийняття однієї з двох альтернативних думок [про предмет], коли [одна з них] обґрунтовується, [а інша] спростовується через [звернення] до джерел знання і рефлексії з використанням п'яти членів силогізму і за умови відсутності суперечності прийнятим доктринам» [2, 153 (I.2.1)].

Отже, диспут має такі ознаки: 1) це вид дискусії; 2) це діалог (зіткнення) двох обов'язково альтернативних наукових думок про предмет; 3) учасники диспуту – пропонент і опонент; 4) логічно-комунікаційними засобами в диспуті є джерела знань, рефлексія на основі п'ятичленного силогізму і відсутність суперечності прийнятим доктринам. На думку Ватсьяяни, важливу роль і в пізнанні, і в комунікаційному акті відіграє установка: «Я мушу пізнати цей предмет». Наступним кроком є роздвоєння думки про предмет спору на дві альтернативні позиції. Із них обирається одна – через обґрунтування її достатніми підставами. Щодо рефлексії, то її розуміють як загальне розмірковування, що сприяє пошуку упевненості в істині через обґрунтування своїх власних позицій і спростування позицій опонента. Що характерно, рефлексію розглядають не як готове доведення істини, а лише як шлях до неї.

У результативності рефлексії важливу роль відіграє сумнів, адже він «демонструє опонуючі позиції, а тому є стимулом для [застосування методу] *ньяї*» [2, 153 (I.1.41)]. Попри таку важливу роль рефлексії, вона, на відміну від сумніву, не є джерелом знання, але сприяє досягненню істинності через «розподілення проблем істинного знання». Рефлексія універсальна, нею можна однаково успішно логічно обґрунтувати і спростувати за допомогою логічного дискурсу.

Важливою є вимога дотримання під час диспуту правил застосування саме п'ятичленного (а не десяти- чи тричленного) силогізму. П'ятичлений силогізм – це є рідне дітище «*Ньяя-сутри*». Водночас виявляється умова недоброти і не переброти при цьому міри. Причина поразки в диспуті неминує слідує в ситуації, коли «висловлювання позбавлене хоч би одного члена силогізму» [2, V.2.12], або силогізм надмірно застосовується, вживаються зайві аргументи чи приклади [2, V.2.13].

Інший вид дискусії – софістика. Її характерні особливості полягають у тому, що вона в обґрунтуванні і спростуванні допускає використання всіляких хитрувань, псевдо відповіді, а також усе те, що веде до поразки у спорі. Їй властиві також усі інші ознаки дискусії (рефлексія, використання силогізму тощо). Словесні хитрування зводяться до того, що спростування доведення (опонента) робиться через зміну смислу його слів. Псевдовідповіді – це такі, що мають лише видимість на основі вказівок не на істотні схожості й відмінності. Усе це неминує призводить до поразки в диспуті.

За певних умов софістика стає еристикою. Її можна визначити як софістику без висловлювання альтернативної думки. Ерист не стверджує жодної з двох альтернативних думок і лише спростовує чужу думку.

Визначаючи логічні механізми дискусії як комунікації, Ватсьяяна в «*Ньяя-бхаш'я*» звертає увагу на такий механізм, який застосовується під час дискусій – псевдоаргументи. Він поділяє їх на такі види: невизначені, суперечливі, «асинхронні» і такі, що дорівнюють проблемі. Невизначені – це ті, які амбівалентні, що «перекривають» дві протилежності, наприклад, поняття «вічне» і «невічне». Невизначеність, за Ватсьяяною, – це відсутність однозначної позиції [2, I.2.5]. Суперечливі – ті, що суперечать будь-чому, наприклад, прийнятій доктрині. Асинхронні – ті, що наводяться з порушенням часових відповідностей [2, I.2.9]. Нарешті, псевдоаргумент «рівний проблемі» – «той, що був

використаний для того, щоб пересвідчитись [в істині], дає підставу і для альтернативного заключення» [2, І.2.7]. Проблемна ситуація, на думку Ватсьяяни, виникає за умови рівності тези і контр-тези, що відзначаються сумнівом. Така ситуація виникає, коли «пізнавальна установка, що зорієнтована на дослідження, стає рівною проблемі й не призводить до переконаності [в істині], оскільки однаково [сумісна] з обома позиціями, а тому є нездатною до подолання альтернативності» [2, І.2.7].

Продовжуючи розкривати логічні механізми, які перешкоджають здійсненню комунікацій за всіма правилами і не призводять до пошуку істинних результатів та порозуміння, Ватсьяяна звертає увагу на словесні хитрощі, що спричинили перекручування смислу слів. Такі хитрування бувають трьох видів: 1) у зв'язку зі словом; 2) з родом; 3) з метафорою. Причиною першого здебільшого бувають омоніми, вони сприяють переінакшенню смислу слів, адже багатозначний вираз поняття має не одне значення, про що вимагає логіка. Наприклад, у «Хлопчика нова ковдра». Слово «нова» двозначне. На санскриті воно означає «нова» і «дев'ять», а тому може бути використане у своїх смислах, що не сприяє порозумінню в комунікації. Щось подібне буває під час диспуту – невміло чи навмисне поєднуються обсяги одиничних, видових і родових понять.

Які наслідки диспуту як комунікаційного акту за наявності таких помилок? Передусім губиться логічна послідовність міркування. Диспут стає безрезультативним. Вимога найякітвівіших – прагнути до однозначності. Вживання слів і виразів допускається в прямому значенні, або фігурально (метафора). Однак вживання їх чи сприймання опонентом має бути з однаковим наміром. «Але коли один застосовує слово у фігуральному значенні, а другий спростовує його, розуміючи первинне, то спростування опонента буде лише уявним, не [дійсним]» [2, І.2.14]. Такий комунікаційний акт буде не результативним.

Слід відзначити, що детальне і глибоке дослідження Готами і Ватсьяяни логічних механізмів дискусій, їхніх різних видів складає вагомий частину «Ньяя-сутри» в інтерпретації Ватсьяяни. Воно стосується широкого кола проблем і закладає основи всієї індійської логіки в галузі комунікаційних процесів і особливо тієї її частини, яку нині все частіше називають еротетичною. Найбільші розділи, перший і п'ятий – «Ньяя-сутри», «Ньяя-бхаш'я» – сповна присвячені всебічному аналізу логічних механізмів дискусій. Заслуговує на увагу останній – п'ятий розділ, де глибоко розкриваються псевдовідповіді і численні причини поразок під час диспутів. Їхній аналіз засвідчує, що індійські логіки вже в той час дбали про такі поняття, які нині входять до змісту комунікативної логіки, наприклад про забезпечення логічних механізмів у ситуації «питання–відповідь». Те, що нині творці такої логіки називають «erotetичною релевантністю», блискуче, глибоко і всебічно обґрунтовували класики ньаяї. Проблема змістовно-сміслового зв'язку питання і відповіді розкрита не тільки в «Ньяя-сутрах» та «Ньяя-бхаш'я». Вона стала також предметом аналізу і в трактаті медиків «Чарака-самхіта», в «Абхидхармакоші» буддиста Васубандху, в «Прамана-самуччая» Дігнаги, «Ньяя-бінду» («Краплина логіки») Дхармакірті та ін.

Особливо детально проблема «питання – відповідь» розкрита найякітвівішими. Упустивши аналіз питання як форми мислення, Ватсьяяна вже не просто класифікує види неправильних відповідей, як це робить Готама, а й глибоко аналізує їх, розкриваючи логічні механізми. Слідом за сутракариним він називає 24 типи псевдовідповідей, які мають видимість істини. Історія логіки не знає подібного прецеденту.

Псевдовідповіді поділяються на: «ті, що ґрунтуються на [простій] схожості і несхожості; на доповненні, скороченні, уточненні, відсутності уточнення, на альтернативі, обґрунтованому, спів-присутності, спів-відсутності, регресі до безкінечності, контрприкладі, невиконанні, сумніві, проблемі, запереченні аргументу, припущенні, нерозрізненні, визнанні, сприйнятті, несприйнятті, вічності, невічності і наслідку» [3, V.1.1].

Характерна особливість такої класифікації псевдовідповідей полягає в тому, що вона здійснена із застосуванням логіко-комунікативного простору мислення. Це означає, що мислительно-пізнавальна конструкція поділу поняття псевдовідповіді виконана через зосередження інтересу на суб'єкті мислення – Я без усякого співвідношення його з не Я. Це дало можливість глибше проникнути в логічні механізми такого виду комунікації, як «питання – відповідь». У такому акті логіка зв'язку з помітною перевагою перенесена на відповідь, ніж на питання. Це закономірно, адже питання, власне, і не є судженням на відміну від відповіді, яка цілком будується за особливими вимогами логічних механізмів ствердження чи заперечення, істинності або хибності логічних зв'язків між самими елементами структури суджень.

Частина друга п'ятого розділу «Ньяя-сутри», «Ньяя-бхаш'я» присвячена детальному аналізу логічних причин поразок у диспуті. Вже раніше Ватсьяяна слідом за автором сутр ньаяя звертає увагу

на те, що головні причини такої поразки є суперечність і некомпетентність [2, I.2.19]. У цій завершальній частині сутр найякіків вони деталізуються. Автори сутр нараховують 21 вид причин поразок: «Утрачена теза, підміна тези, суперечність тезі, відмова від тези, підміна аргументу, підміна предмета, безглуздя, незрозумілість, відсутність зв'язку, непослідовність, ущербність і надмірність (в аргументації), повторення, нездатність до відтворення, незнання, відсутність уяви, припинення (дискусії), визнання претензії, байдужість до гідної осудності, осудність негідної осудності, відречення від доктрини, псевдоаргументи» [2, V.2.1].

Деякі з них варто прояснити. Наприклад, незрозумілість – це коли диспутант тричі щось повторює, але воно залишається незрозумілим для аудиторії і для опонента. Тобто має місце відсутність зв'язку між смислами думок. Важливою є група причин поразки, пов'язаних із порушенням правил використання п'ятичленного силогізму. Наприклад, непослідовність – це коли висловлювання містить члени силогізму в перевернутому порядку. Та причина поразки, коли вислів позбавлено хоча б одного члена силогізму, називається ущербністю в аргументації, а той випадок, коли застосовують зайві аргументи, або приклади, – надмірністю в аргументації. І те, й інше недопустиме з точки зору логічних правил.

Комунікативна логіка найякіків аналізує також причини поразки, пов'язані зі спростуванням відповіді. Це – нездатність до відтворення, коли «не відтворюється навіть тричі проголошене і зрозуміле аудиторією» [2, V.2.16]. Тобто, коли учасник диспуту не здатний хоч би відтворити висловлене, то хіба він здатний спростувати тезу чи аргументи опонента? Логічні механізми комунікації у формі диспуту, розроблені найякіками, передбачають встановлення його певного результату – визнання переможця і того, хто зазнав поразки згідно з указаною 21 причиною. Процедура передбачає, що коли цього не зробити, то, навпаки, переможця слід оголосити переможеним. Така причина поразки в диспуті називається «байдужість до гідної осудності». На завершення диспуту може бути допущена і така помилка, як «осудність негідної осудності». Під нею нья розуміла таку ситуацію, коли констатується поразка того, кого не перемогли.

Розглянутий варіант визначення логічних механізмів комунікаційних актів не був єдиним. Його слід вважати одним із найбільш досконалих і, очевидно, найбільш давніх. Комунікативна логіка найякіків ставала предметом гострих диспутів із буддистами, які висували свої механізми комунікаційних актів, особливо в частині їхнього умовивідного забезпечення. Каменем спотикання під час таких диспутів була війна поглядів на форму силогізму, без якого доведення чи спростування думок опонента не було можливим. На відміну від ньяя, логіки-буддисти не визнавали за доцільне використання складного й незручного п'ятичленного силогізму, адже в ньому відсутній логічний механізм виведення думки.

Основоположник буддійської логіки Дігнага (VI ст. н. е.) та його послідовник Дхармакірті (VII ст. н. е.) пропонували якісно іншу силогістику. Дігнага уперше в індійській логіці запропонував диференціювати силогізм (*анумана*) на умовивід як спосіб доведення, що часто застосовувався під час логічних диспутів, і на умовивід як спосіб мислення. Перший – він, а також Дхармакірті, вибудовували у формі трьох членів і застосовували його «для інших» – тобто у процесі диспуту з опонентом. Другий вид умовиводів будувався у формі двох суджень і застосовувався лише як засіб мислення, а тому назвали його «для себе». Ціннісне значення обох умовиводів неоднакове. Умовивід «для інших» Дхармакірті вважав лише за такий собі логічний прийом словесного виразу знань. Умовивід «для себе» розглядався як справжнє джерело пізнання.

Як бачимо, Дігнага і Дхармакірті, а також коментатор їх обох Дхармоттара наділяли два види умовиводу неоднаковими функціями. Щоб творити істинні знання, слід застосовувати умовивід «для себе». Однак для поширення знань, боротьби за чистоту своєї буддійської доктрини, диспутів та інших комунікаційних актів найкраще підходив умовивід «для інших». Він краще забезпечував логічний зв'язок думки зі словом, можливий зв'язок думок, їхній обмін, комунікацію. Знання логічних механізмів умовиводу «для інших» вважалося необхідним для успішного проведення диспутів, публічних виступів.

Окремо в буддизмі розроблялася проблема логічного відношення «питання – відповідь». У своєму трактаті «Енциклопедія Абхидхарми» їй чимало уваги приділяв Васубандху (V ст. н. е.), якого єдиного в буддизмі називають «другим Буддою». Йдучи в руслі настанов Будди Шакьямуні, він виділяє чотирнадцять лише тих питань, що вже були раніше оголошені Буддою як невизначені, а тому мають бути відхилені. Стосовно цього Васубандху пише: «Чотирнадцять невизначених проблем, які згадані у сутрі, є такими з причини [розглянутої вище] невизначеності?.. Невизначеним називається питання, яке має бути відставлене» [3, 69].

Васубандху поділяє питання, на які слід давати логічно-правильні відповіді таким чином: «Існує чотири види питань: 1) питання, яке вимагає категоричного пояснення; 2) питання, що має бути роз'яснено аналітично; 3) питання, яке має бути роз'яснено за допомогою зустрічного питання...» [3, 69]. Четвертим питанням у нього є невизначене, яке слід відхилити.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Класифікація питань і відповідей, установлення логічного зв'язку між ними заради справедливості, не є заслугою Васубандху. Він майже дослівно повторив поділ питань на види, який зробили на півтора-два століття раніше до нього махасангхіки, що відкололися від ортодоксів-стхавіравадинів на третьому буддійському соборі. Васубандху дослівно наводить їхню інтерпретацію проблеми «питання – відповідь». Що характерно, і махасангхіки, і Васубандху ще в ранньому середньовіччі цілком зріло поставили питання про установлення логічного змістовно-смыслового зв'язку питання і відповіді, забезпечення еротетичної релевантності між ними.

На відміну від найяків (Ватсьяяна), які в цілому зосереджували свою увагу на аналізі здебільшого відповідей, можливих помилок, що спричиняють псевдовідповіді, логіки буддистів прагнули розкрити сутність і види можливих запитань, які, по суті, й спрямовують вербальну комунікацію в потрібне русло. Воднораз вони аналізують і логічну природу можливих відповідей на кожен із видів питань, забезпечуючи постановку та вирішення логіки питально-відповідальної структури.

Список використаної літератури

1. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век / В. С. Библер. – М. : Политиздат, 1990. – 413 с.
2. Ньяя-сутры. Ньяя-бхашья: историко-философское исследование (тексты) / Ньяя-сутры ; [пер. с санскрита и коммент. В. К. Шохина]. – М. : Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 2001.
3. Васубандху. Энциклопедия буддийской канонической философии (Абхидхарма-коша) / Васубандху ; [сост., пер., коммент., исслед. Е. П. Островской, В. И. Рудого]. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2006.

Статтю подано до редколегії
11.09.2012 р.

УДК 141.23

К. В. Река – аспірант Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка

Антропологічне розуміння свободи в контексті філософії А. Камю

*Роботу виконано на кафедрі історії філософії
КНУ ім. Т. Г. Шевченка*

Статтю присвячено способу осмислення і розв'язання проблеми свободи у філософських спадщинах. Проаналізовано основні концепції свободи в сучасній філософській інтерпретації.

Ключові слова: свобода, абсурд, екзистенція, сутність людини.

Река К. В. Антропологическое понимание свободы в контексте философии А. Камю. Статья посвящена способу осмысления и решения проблемы свободы в философском наследии. Проанализированы основные концепции свободы в современной философской интерпретации.

Ключевые слова: свобода, абсурд, экзистенция, сущность человека.

Reka K. V. Anthropological Understanding of Freedom in the Context of Philosophy A. Camus. In this article the author raises the problem of the formation, development and a phenomenon of freedom. Analysis basic concepts of freedom in modern philosophical thought.

Key words: freedom, absurdity, existence, human essence.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність теми дослідження аргументовано цілою низкою аспектів. Свобода як предмет осмислення є фундаментальною філософською категорією, що не втрачає своєї злободенності впродовж усієї історії європейської думки від часу постановки останньої, формою особистого духовного самопізнання і донині. Створюючи через це одну з осей інваріантів філософської культури, та й духовної і соціальної культури загалом, свобода як ідея та